

Klasik İslam Düşüncesinde Ahlak Eğitimi Anlayışı (Ahlâk-ı Celâlî Örneği)

The Concept of Moral Education in Classical Islamic Thought (Example of Ahlâk-ı Celâlî)

Emrah KARAPOLAT ¹ 0000-0002-0194-9897

¹ Doktora Öğrencisi, Erzican Binalı Yıldırım Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Din Eğitimi, karapolatemrah04@gmail.com.

*Bu makale 2021 tarihinde tamamlanan “Celâleddin Devvânî’nin Ahlâk-ı Celâlî Adlı Eserinde Ahlak Eğitimi” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Özet: Ahlak ilmi, kültürün ve toplumun temel yapı taşlarından biridir. Bu alanda üretilen eserler, hem bireysel hem de toplumsal hayatı şekillendiren önemli bilgiler sunmaktadır. Ahlaki değerler açısından geleneksel kültürümüzün ortaya koyduğu pek çok kaynak eser vardır. Bunlardan biri de 15. asırda kaleme alınan Ahlâk-ı Celâlî isimli eserdir. İranlı İslam âlimi Celâleddin Devvânî tarafından kaleme alınan bu eser, ahlak ve ahlak eğitimi konusunu geniş çerçevede ele alan önemli ahlak eserlerinden biridir. Ahlak eğitimi konusunda geleneksel mirasa bağlı kalmakla birlikte kendi çağının ötesinde bir anlayış ortaya koyan bu eser, geleneksel kültür içinde ahlak eğitime farklı bir açıdan bakma imkânı sunmaktadır. Bu bağlamda Ahlâk-ı Celâlî’nin sadece kendi çağına değil, ayrıca günümüz ahlak eğitimi yaklaşımlarına da önemli bir referans olabilecek nitelikte olduğu söylenebilir. Bu çalışmada, İranlı İslam âlimi Celâleddin Devvânî’nin Ahlâk-ı Celâlî adlı eserinde ortaya koymuş olduğu ahlak eğitimi konusundaki görüşleri incelenmiş ve günümüz eğitim anlayışı bakımından söz konusu eserin ne değer ifade ettiği belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmada genelde ahlak ve eğitim eserleri, özelde ise Ahlâk-ı Celâlî eseri üzerinde yoğunlaşarak detaylı bir literatür taraması yapılmaya çalışılmış; Ahlâk-ı Celâlî’de erdemler, erdemleri kazanma ve koruma yöntemi, ailede ve okulda ahlak eğitimi konularına yer verilmiştir. Bu çalışma, ahlak eğitimine dair yeni bir bakış açısı getirmeyi, mevcut anlayışlara yeni bilgiler eklemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Ahlak, Eğitim, Ahlak Eğitimi, Ahlâk-ı Celâlî

Abstract: Morality is one of the basic building blocks of culture and society. The works produced in this field provide important information that shapes both individual and social life. There are many source works produced by our traditional culture in terms of moral values. One of them is the work titled Ahlâk-ı Celâlî written in the 15th century. This work, written by the Iranian Islamic scholar Celâleddin Devvânî, is one of the important ethical works that deals with the subject of morality and moral education in a broad framework. Although it adheres to the traditional heritage on moral education, this work, which reveals an understanding beyond its own age, offers the opportunity to look at moral education from a different perspective within traditional culture. In this context, it can be said that Ahlâk-ı Celâlî can be an important reference not only for its own era but also for today's approaches to moral education. In this study, Iranian Islamic scholar Celâleddin Devvânî views on moral education in his work Ahlâk-ı Celâlî have been analyzed and the value of this work in terms of today's understanding of education has been tried to be determined. In this study, a detailed literature review was conducted by focusing on moral and educational works in general and the work of Ahlâk-ı Celâlî in particular, and the topics of virtues in Ahlâk-ı Celâlî, the method of acquiring and protecting virtues, and moral education in the family and school were included. This study aims to bring a new perspective on moral education and to challenge existing understanding.

Keywords: Religious Education, Moral, Education, Moral Education, Ahlâk-ı Celâlî

Giriş

Ahlak eğitimi, insanı ve içinde bulunduğu toplumu kötü ahlaktan korur, iyi ahlakla donatır ve devamını sağlar. Tarihin her döneminde eğitim olgusu içerisinde yer alan ahlak eğitimi, kadim köklü eğitim geleneklerinde daima en önemli konumda olmuştur.¹ Günümüz toplumunda gittikçe kötüleşen gençlik eğilimleri, kitle iletişim araçlarının olumsuzlukları ahlaki değerlere sarılmayı ve bu değerlerin öğretim konusu yapılmasını gerekli kılmaktadır.² Son dönemlerde gençler arasında cinsellik, saldırganlık, cinayet, bağımlılık, ruhsal bunalım ve intihar gibi sorunlar giderek artmakta ve bunlar bireysellikten çıkıp toplumsal bir mesele haline dönüşmektedir. Bu sorunların ortadan kaldırılması eğitim ile yakından ilişkilidir.³ Çünkü eğitim, ahlaki gelişimi şekillendiren temel unsurlardandır.⁴

Sosyolojinin kurucularından sayılan Durkheim'e göre ahlak eğitimi, ele alınması gereken çok önemli bir alandır. Ona göre ahlak eğitiminin etkisi zayıfladığında toplum ahlakını tehdit edebilecek pek çok olumsuzluk meydana gelebilecektir.⁵ Ünlü eğitimci Pestalozzi de benzer şekilde çocukların eğitiminde ahlak eğitimi önemsemek gerektiğini belirtir. Ona göre toplumda ahlak eğitimi olmazsa verilen bilgi faydadan ziyade zarara dönüşebilir.⁶ Bu noktada özellikle karakter gelişiminin şekillendiği ilk çocukluk döneminde ahlak eğitiminin önemli bir unsur olduğu unutulmamalıdır. Çocukluk çağındaki bireylerin hem aile içinde hem de eğitim kurumlarında buna dönük yetiştirilmesi önem arz etmektedir. Zira küçük yaşlarda aile ve okulun beraber yürüttüğü ahlak eğitimi, çocukların toplumun birer üyesi olmaları ve topluma ayak uydurmaları için sağlam bir temel oluşturur. Ayrıca ahlak eğitimi ne kadar erken başlarsa ileriki dönemlerde bireyin olumlu davranışlara sahip olması da o nispette kolay olacaktır.

Tarihsel süreçte insanların ahlak konusunda bilgilendirilmesi için çok sayıda eser yazılmıştır. Bunlar arasında İbni Miskeveyh'in (ö. 421/1030) *Tehzibu'l-Ahlâk*'ı, Nasiruddin Tûsî'nin (ö. 672/1274) *Ahlâk-ı Nâsîri*'si ve Kınalızade Ali Efendi'nin (ö. 979/1572) *Ahlâk-ı Alâî*'sini saymak mümkündür. Bu eserlerden biri de İranlı İslam âlimi Celâleddin Devvânî'nin (ö. 908/1502) yazdığı *Ahlâk-ı Celâlî* isimli eserdir. Devvânî bu eseri *Levami'ü'l-İşrak fî Mekarimi'l-Ahlak* (Güzel Ahlak Hakkında İşrak Parıltıları) adıyla kaleme almış, ancak bu eser *Ahlâk-ı Celâlî* şeklinde tanınıp ün kazanmıştır. Bu çalışma, Nasiruddin Tûsî'nin bilinen eseri *Ahlâk-ı Nâsîri*'den sonra Farsça ahlak eserleri içinde en meşhur olanıdır. Devvânî bu kitabında, bireysel ve toplumsal ahlaka dair fikirlerini etraflıca ortaya koymuş; güzel ahlak sahibi olmak isteyen kişinin nasıl bir yol izlemesi gerektiğiyle ilgili tafsilatlı bilgiler aktarmıştır.

Devvânî, ortaya koyduğu ahlak teorisiyle ideal bir insanın ve toplumun nasıl olması gerektiğine ilişkin görüşlerini nakletmiştir. Aynı zamanda o, bu konuda nasıl bir yol takip edilmesi gerektiği yönünde de çeşitli ilke, yöntem ve teknikler ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada, ahlak eserleri arasında mühim bir yere sahip olan *Ahlâk-ı Celâlî* adlı eserdeki ahlak eğitimi ortaya konulmuş ve eğitim süreci boyunca sunulan ilke, yöntem ve tekniklerin neler olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. *Ahlâk-ı Celâlî*'de işlenen ahlak ve eğitim konularının Din Eğitimi Bilimi perspektifiyle incelenmesi önem arz etmektedir. Nitekim Devvânî'nin aile ahlakı, çocuğun ahlaki eğitimi ile ilgili ortaya koyduğu görüşler yol gösterici ve ufuk açıcı bir niteliktedir. Onun ahlak eğitimi

¹ Recep Kaymakcan, Hasan Meydan, *Ahlak, Değerler ve Eğitimi* (İstanbul: Dem Yayınları, 2016), 139.

² Ziya Selçuk, *Eğitim Psikolojisi* (Ankara: Nobel Yayınları, 2012), 114.

³ İbrahim Turan, "Gençlik Döneminde Görülen Ahlaki Sorunlar Karşısında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin Yeri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 40 (2013), 273.

⁴ Ayşe Meriç, "Ahlak Gelişimi", *Çocuk Gelişimi I-II*, ed. Ayşe Meriç, Erdal Meriç, (Ankara: Eğiten Kitap Yayıncılık, 2022), 256.

⁵ Emile Durkheim, *Ahlak Eğitimi*, çev. Oğuz Adanır, (İstanbul: Say Yayınları, 2010), 25.

⁶ Kaymakcan, Meydan, *Ahlak, Değerler ve Eğitimi*, 139.

ilgilendiren görüşleri ve metotları, günümüz ahlak eğitimi açısından da önemli fikirler sunacak bir mahiyete sahiptir. Bu çalışmada genelde ahlak ve eğitim eserleri, özelde ise *Ahlâk-ı Celâlî* eseri üzerinde yoğunlaşarak detaylı bir literatür taraması yapılmaya çalışılmıştır. Araştırmada Celâleddin Devvânî'nin hayatı, *Ahlâk-ı Celâlî* eseri, bu eserde geçen erdemler ve ahlak eğitimi konularına yer verilmiş ve Devvânî'nin fikirleri doğrultusunda ahlak eğitimine farklı bir bakış açısı kazandırmak amaçlanmıştır. Çalışmanın günümüz ahlak eğitimine katkı sunması hedeflenmektedir.

1. Yöntem

Bu araştırmada “Literatür Taraması” tekniği kullanılarak bir incelenme yapılmıştır. Literatür taraması, belirli bir konuya ilişkin yayınlanmış eserlerin derinlemesine ve sistematik bir biçimde araştırılması sürecidir. Literatür taraması, araştırma probleminin sınırlarını tanımlamaya, başarısız yöntemleri elemeye, yeni araştırma konularını keşfetmeye, gelecek çalışmaların yönünü belirlemeye ve kullanılabilecek yöntemler hakkında fikir edinmeye yardımcı olabilmektedir.⁷ Bu yöntem, mevcut bilgi birikiminin daha iyi anlaşılmasına ve araştırma konusuyla ilgili yeni çıkarımlar yapılmasına katkı sunar. Bununla birlikte literatür taramasının araştırmacılara belirli bir konu hakkında kapsamlı bir bakış açısı sağladığı da söylenebilir. Bu çalışmada, derinlemesine bir inceleme yapabilmek amacıyla bu yöntem tercih edilmiştir. Bu amaçla çalışmanın konusuyla ilgili değişik bilim dallarından kitap, makale, sempozyum bildirisi, ansiklopedi gibi kaynaklar incelenmiş; özellikle geleneksel ve günümüz ahlak, eğitim ve ahlak eğitimi eserlerinden istifade edilmiştir. Ulaşılan veriler çerçevesinde çalışma belirli temalara ayrılmış ve bulgular sistemli bir şekilde değerlendirilmeye çalışılmıştır.

2. Celâleddin Devvânî'nin Hayatı

İlim dünyasında ed-Devvânî, Molla Celâl, Celâleddin ed-Devvânî lakaplarıyla meşhur olan müellifin asıl adı Muhammed'dir.⁸ Tam adı ise Celâleddin Ebû Abdullâh Muhammed b. Sa'deddin Es'ad b. Muhammed b. Abdurrahîm ed-Devvânî el-Kazerûnî eş-Şîrâzî eş-Şâfi'i es-Sıddîkî'dır.⁹

Devvânî, İran'ın Fars Eyaleti sınırları içinde yer alan Kâzerûn şehrine bağlı Devvân köyünde dünyaya gelmiştir.¹⁰ Hayatını ele alan çeşitli çalışmalarda doğum tarihi farklı şekillerde geçmekte¹¹ ve genellikle doğumuyla alakalı 1423-1427 tarihleri arasında bir tarih tayin edilmektedir.¹² Buradan hareketle Devvânî'nin doğum yılının kesin olarak bilinmediği; ancak tahmini olarak 1423-1427 tarihleri arasında dünyaya geldiği söylenebilir.

Devvânî, ilk eğitimini Kâzerûn'da kadı olan babasından almıştır. Dini ilimler eğitimini Şiraz şehrinde yapmış, ardından oradaki bir medresede müderris olmuş ve kısa zaman içinde ilim dünyasında meşhur olmuştur. Onun şöhreti, sonraki zamanlarda Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın (ö. 882/1478) sarayına müderris vazifesiyle girmesine vesile olmuştur. Sultan Yakup (ö. 895/1490) döneminde sarayın yüksek kadılık görevine getirildiği de aktarılan bilgiler arasındadır.¹³ Devvânî'nin

⁷ Serdar Aytekin Köroğlu, “Literatür Taraması Üzerine Notlar ve Bir Tarama Tekniği”, *GİDB Dergi*, 1 (2015): 61-68.

⁸ Mustafa Akman, *Celeleddin ed-Devvani Ahlaki, Siyasi, Felsefi, Tasavvufi ve Kelami Görüşleri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 31.

⁹ Harun Anay, *Celeleddin Devvani Hayatı, Eserleri, Ahlak ve Siyaset Düşüncesi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1994), 44.

¹⁰ Akman, *Celeleddin ed-Devvani Ahlaki, Siyasi, Felsefi, Tasavvufi ve Kelami Görüşleri*, 32.

¹¹ Zaher Al-Makkı, “*Halku'l-Ef'âl*” Meselesi ve Celâlüddin Ed-Devvânî'nin “*Halku'l-A'mâl*” Risâlesi'nin Tahkiki ve Değerlendirilmesi (Karabük: Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 18.

¹² Anay, *Celeleddin Devvani Hayatı, Eserleri, Ahlak ve Siyaset Düşüncesi*, 47.

¹³ Bakhtyar Husain Siddiqi, “Celâleddin Devvânî”, çev. Emrullah Yüksel, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (1986), 175.

Karakoyunlular devrinde sadâret ve müderrislik vazifelerinde bulunduğu da söylenmektedir. Ancak bu görevleri hangi tarihlerde ve ne kadar süre yaptığına ilişkin açık bir bilgi bulunmamaktadır.¹⁴

Devvânî'nin yetiştiği ilmî ortam, hocaları, kaleme aldığı eserleri, öğrencileri, devlet kademelerinde üst düzeyde görevler üstlenmesi, ilmînden ötürü şöhretinin sultanlara kadar ulaşması vs. gibi durumların tümü onun ilmî şahsiyetinin ne derece üstün olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle babasının Kâzerûn'da kadı ve müderris olmasının onun yetişmesinde çok büyük bir etkisinin olduğu söylenebilir.

Devvânî, 15. yüzyılın önemli simalarından biridir. Ayrıca bu çağda yaşayan âlimlerin önemli bir kısmı onun öğrencileridir. Bu âlimler ondan aldıkları ilmî geleneği sürdürerek İran'da ve başka bölgelerde onun fikirlerinin yayılmasına büyük katkı sağlamışlardır. Devvânî'ye nispet edilen eserlerin çok fazla ilgiye mazhar olması,¹⁵ Osmanlı sınırlarındaki kütüphanelerde risalelerinin yer alması, risalelerine şerhler yazılması ve bu risalelerin medreselerde okutulması¹⁶ onun yaşadığı çağda ilmî açıdan bir otorite olarak kabul edildiğinin ve ilim çevresinde büyük bir ilgiye sahip olduğunun göstergesidir.

Devvânî 1502 yılında yapmış olduğu bir yolculuk esnasında yakalandığı hastalıktan ötürü vefat etmiş ve doğmuş olduğu Devvân köyüne defnedilmiştir.¹⁷

3. Ahlâk-ı Celâlî Adlı Eseri

Eserlerini genel olarak Farsça ve Arapça yazan Devvânî, değişik ilim dallarında pek çok eser kaleme almıştır. O, kelim alanıyla meşgul olmasının yanı sıra ayrıca bir fıkıh âlimidir. Uzun yıllar kadılık yapan biri olarak fıkıh alanında kitaplar yazmıştır. Bununla birlikte tasavvuf, hadis, tefsir sahasında yazdığı küçük risaleleri de bulunmaktadır.¹⁸

Celâleddin Devvânî'nin en çok bilinen eserlerinden biri *Ahlâk-ı Celâlî* adlı eseridir. Bu eserin asıl adı *Levâmiu'l-İşrâk fî Mekârimi'l-Ahlâk* (Güzel Ahlak Hakkında İşrak Parıltıları)'dır. Daha sonraki dönemlerde bu eser, Devvânî'nin "Celâleddîn" lakabına nispetle *Ahlâk-ı Celâlî* şeklinde ün kazanmıştır. Eserin hangi tarihte ve nerede kaleme alındığına ilişkin net bir bilgi mevcut değildir. Ancak bazı araştırmacılara göre, Sultan Halil'in (ö. 882/1478) 1469-1478 tarihleri arasında Şiraz'da vali oluşuna dayanarak, eserin de bu tarih yılları arasında Şiraz şehrinde yazıldığı tahmin edilebilir.¹⁹ *Ahlâk-ı Celâlî*, Nasiruddin Tûsî'nin en çok bilinen eseri *Ahlâk-ı Nasirî*'den sonra Farsça ahlak eserleri içinde en tanınmış olanıdır.

Devvânî, *Ahlâk-ı Celâlî*'yi yazmasının nedenini kitabının başında açıklamaktadır. Onun anlattığına göre, devlet işlerini ilgilendiren vazifelerini yaptıktan sonra geriye kalan serbest zamanlarını kitap okumaya ve ilim öğrenmeye ayıran Sultan Halil, kütüphanesindeki eserleri daha önceki çağlarda yazılmış olmasından ve yaşadığı dönemdeki dilde kullanılmayan ifadeler, anlaşılması güç şiirler içermesinden ötürü anlamadığını iletmiştir. Bu sebeple hem daha kolay anlaşılan hem de hikmetli sözler barındıran yeni bir eser oluşturmasını talep etmiştir. Devvânî de bu istek üzerine ilmî hakikatleri isteyen kişilerin ve amelî hikmete ilgi duyanların istifade edebilecekleri bir eser yazmayı düşünmüş ve böylece bu eser ortaya çıkmıştır.²⁰

¹⁴ Anay, *Celaleddin Devvani Hayatı, Eserleri, Ahlak ve Siyaset Düşüncesi*, 59.

¹⁵ Anay, *Celaleddin Devvani Hayatı, Eserleri, Ahlak ve Siyaset Düşüncesi*, 86.

¹⁶ Hülya Terzioğlu, "Celâleddîn ed-Devvânî'nin İsbât-ı Vâcib Anlayışı ve Osmanlı Düşünce Dünyasına Etkileri", *İslam ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 7/1 (2018), 339-340.

¹⁷ Akman, *Celaleddin ed-Devvani Ahlaki, Siyasi, Felsefi, Tasavvufi ve Kelami Görüşleri*, 40.

¹⁸ Akman, *Celaleddin ed-Devvani Ahlaki, Siyasi, Felsefi, Tasavvufi ve Kelami Görüşleri*, 115.

¹⁹ Anay, *Celaleddin Devvani Hayatı, Eserleri, Ahlak ve Siyaset Düşüncesi*, 229.

²⁰ Celâleddin Devvânî, *Ahlâk-ı Celâlî*, çev. Ejder Okumuş (Ankara: Fecr Yayınları, 2019), 24; Ayrıca bkz. Anay, *Celaleddin Devvani Hayatı, Eserleri, Ahlak ve Siyaset Düşüncesi*, 229.

Devvânî, *Ahlâk-ı Celâlî*'yi oluştururken Nâsireddin Tûsî'nin *Ahlâk-ı Nâsırî* isimli eserinden önemli oranda yararlanmışır. Bu bakımdan *Ahlâk-ı Nâsırî*'nin, Devvânî'nin ahlak eserine büyük ölçüde etki ettiği ve bu eserin birinci derecede kaynağını oluşturduğu ifade edilebilir.²¹ *Ahlâk-ı Celâlî*'nin yapısı *Ahlâk-ı Nâsırî* ile benzerlik gösterse de o bazı açılardan farklı bir yapıdadır. Çünkü Devvânî çalışmasında bol miktarda Kur'an ayetleri ve Hz. Peygamberin hadislerini kullanmıştır. Bunun yanında eserini sahabelerin, mutasavvıfların ve filozofların etkileyici sözleriyle de süslemiştir.²² Kendisi zaten *Ahlâk-ı Celâlî*'nin başında buna ilişkin bilgileri aktarmaktadır.²³ Bu bakımdan *Ahlâk-ı Celâlî*'nin yapı bakımından *Ahlâk-ı Nâsırî*'ye dayanmakla beraber genel çerçevesi ve zengin kaynakları göz önüne alındığında ondan daha farklı bir yapıda olduğu söylenebilir.

Osmanlı dönemindeki önemli ahlak yazarlarından olan Kınalızâde Ali Çelebi (ö. 979/1572), *Ahlâk-ı Alâî* isimli eserini kaleme alırken *Ahlâk-ı Celâlî*'yi örnek aldığını belirtmiş ve eserinde Devvânî'nin hem kendisini hem eserini şu sözleriyle övmüştür: “İlmin kurallarını kaydederek tehlikeleri ortadan kaldırdığı ve dinin akâidini özetlemek için hâşiyeler yazdığı için fâzıllar tarafından kabul gören ve âlimler tarafından övülen araştırmacı fâzıl, tetkikçi, kâmil ve mana dizginlerini elinde tutan Celâleddin Muhammed Devvânî, *Ahlâk-ı Celâlî* adlı risaleyi telif etmek suretiyle hikmet kütüphanesini süslemiş ve *Ahlâk-ı Nâsırî*'ye göre ikinin ikincisi olmuştur.”²⁴ Görüldüğü üzere Kınalızâde bu sözleriyle hem Devvânî'yi hem de eserini övmüştür.

Ahlâk-ı Celâlî, bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Girişte bölümlerin daha iyi anlaşılması için bazı bilgilere yer verilirken; “Tehzib-i Ahlak” isimli birinci bölümde ise ahlak ilmine ve ahlakı güzelleştirmeye ilişkin bilgilere değinilmektedir. Bu bölüm “güzel ahlak, dört erdem, tâli erdemler, erdemsizlikler, erdemsizliklerin cinsleri, adaletin şerefi ve üstünlüğü, adaletin kısımları, erdemleri kazanma düzeni, nefsin sağlığını koruma ve ruhani hastalıkların tedavi yolları” olmak üzere on alt başlıktan oluşmaktadır.

Ahlâk-ı Celâlî'nin hacmine göre nispeten az yer tutan ve “Tedbir-i Menzil” adını taşıyan ikinci bölümde aile yönetimi ilmine ve aile ahlakına ilişkin esaslar aktarılmaktadır. Bu bölümde altı alt başlık bulunmaktadır. Bu başlıklar; “ev ve aile ihtiyacının sebebi, yiyecek ve malların yönetimi, ailenin yönetimi, çocukların yönetimi, anne babaların haklarına riayet ve hizmetçilerin yönetimi” başlıklarını taşımaktadır.

“Tedbir-i Mudun ve Rûsûm-i Padişahî” başlıklı son bölümde ise siyaset ilmi ve yönetim kuralları konusu işlenmektedir. Bu bölüm, “insanın toplum ve medeniyete ihtiyacı, sevgi erdemi, toplumun kısımları, hükümdarlık siyaseti ve hükümdarların adabı, hizmet adabı ve sultanlar ile devlet idarecilerinin kuralları, arkadaşlık erdemi ve arkadaşlarla ilişkilerde görevler, toplumun sınıflarıyla ilişkisinin adabı” olmak üzere yedi alt başlıktan oluşmaktadır.

Bu üç bölümden sonra bir de sonuç bölümü bulunmaktadır. Sonuç bölümünde müellif, Eflatun'un ve Aristoteles'in vasiyet ve öğütlerini aktarmış, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan ve oğlu Sultan Halil'e övgüler dizerek kitabı nihayete erdirmiştir.

²¹ Anay, *Celeleddin Devvani Hayatı, Eserleri, Ahlak ve Siyaset Düşüncesi*, 241.

²² Bakhtyar Husain Siddiqi, “Celâleddin Devvânî”, 176.

²³ Devvânî, *Ahlâk-ı Celâlî*, 25.

²⁴ Kınalızade Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî*, sad. Murat Demirkol (Ankara: Fecr Yayınları, 2016), 33.

4. Ahlâk-ı Celâlî’de Erdemler

4.1. Dört Erdem

Devvânî, eserin birinci bölümünde yer alan “Ahlak İlmi ve Ahlakı Güzelleştirme” başlığı altında dört erdeme değinmiş ve bunları detaylı bir şekilde ele almıştır. Ona göre kişinin ahlaklı bir birey olarak nitelendirilmesi için bu dört erdeme sahip olması zorunludur. Bu erdemler hikmet, cesaret, iffet ve adalet erdemleridir.

Erdem, insan onuruna yakışan, din ve toplum açısından onaylanan değerlerdir.²⁵ Orta olma hali olarak açıklanan erdemler, nefsin kuvvetleri sayısına göre belirlenmektedir. Nefsin düşünme, öfke ve şehvet şeklinde üç kuvveti bulunmaktadır. Bu üç kuvvetin orta olma halinden ise hikmet, cesaret ve iffet erdemleri meydana gelir. Bu erdemlerin tümünün dengeli olarak kişilikte yer bulmasından sonra adalet erdemi doğar.²⁶

İmam Gazali’ye (ö. 505/1111) göre hikmet, cesaret, iffet ve adalet erdemleri güzel ahlakı meydana getirmektedir. Ona göre ahlakın esası bu erdemler olup güzel huyların tümü bu dört erdemin itidalli olması üzerine meydana gelir.²⁷ İbni Miskeveyh (ö. 421/1030), bir insanın bu faziletlerle sahip olması neticesinde ondan övünç ve kıvanç duyulacağını belirtir.²⁸ Devvânî de benzer şekilde ahlakın esasının bu dört erdem olduğunu aktarmaktadır. İslam ahlak anlayışına göre insanın yaşamını kemale erdiren ve mutlak hayra erdiren bu erdemlerdir. İnsan bu erdemlere sahip olduğu düzeyde mutlu, huzurlu ve rahat olur. Kişi, iyi bir yaşam için bu erdemlere sahip olmaya çalışmalı ve bu erdemlerin zıttı olan kötü huylardan da uzak durmalıdır.

Devvânî, eserinde bu erdemleri etraflıca ele almakta ve her erdemin iki erdemsizlik arasında yer aldığını vurgulamaktadır. Ayrıca her erdemin altında bu erdem cinslerine dahil olan birçok türü de sıralamaktadır. Erdemlere benzeyen, ancak erdem türünden olmayan erdemsizlikler konusunda uyarmakta ve ahlak ilminde belli bir uzmanlığa sahip olmayan kişilerin bu noktada aldanacağını belirtmektedir. Bu erdemler kısaca şu şekilde açıklanabilir:

Hikmet: İnsanın gücü yettiği ölçüde varlıklar ile ilgili durumları gerçekte oldukları şekliyle bilmesidir.²⁹ Hikmet, iki erdemsizlik arasında yer almaktadır. Bu erdemsizliklerin ifrat tarafı sefihlik iken; tefrit tarafı ise eblehliklerdir. Sefihlik, düşünceyi gereksiz biçimde kullanmaktır. Eblehlik de düşünce gücünü hiç kullanmamaktır.³⁰ Hikmet erdemi, bu ikisi arasında orta yerde bulunmaktadır.

Cesaret: Bu erdem, öfke kontrolü ve eğitimidir. Yiğitlik şeklinde de adlandırılan cesaret erdemi, “düşünen nefsin korkunç ve tehlikeli durumlarda sabit kalmasını; kaymaya, yoldan çıkmaya yol vermemesini ve doğru görüşün gereği neyse ona göre davranmasını sağlar.”³¹ Cesaret erdemi, korkaklık ve öfkelenme erdemsizlikleri arasında yer alır. Korkaklık, korkulması gereksiz olan şeylerden korkmaktır. Öfkelenme ise lüzumsuz yere atılganlık göstermek ve tehlikeli işlere girişmektir.³²

²⁵ Kaymakcan, Meydan, *Ahlak, Değerler ve Eğitimi*, 27.

²⁶ Kaymakcan, Meydan, *Ahlak, Değerler ve Eğitimi*, 28.

²⁷ İmam Gazâlî, *İhyâu Ulûmi’l-Dîn III*, çev. Ahmed Serdaroğlu (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1974), 127.

²⁸ İbni Miskeveyh, *Tehzîbu’l-Ahlak*, çev. Abdulkadir Şener, İsmet Kayaoğlu, Cihat Tunç (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2013), 34.

²⁹ Devvânî, *Ahlâk-ı Celâlî*, 52.

³⁰ Devvânî, *Ahlâk-ı Celâlî*, 78; Ayrıca Bkz: İbni Miskeveyh, *Tehzîbu’l-Ahlak*, 44.

³¹ Devvânî, *Ahlâk-ı Celâlî*, 52-53.

³² İbni Miskeveyh, *Tehzîbu’l-Ahlak*, 45.

İffet: Şehvî kuvvetin düşünen nefse itaat etmesi sonucu meydana gelen erdemdir. Düşünen nefis, akıl ve mantığa göre hareket eder ve nefsin kendi hevasına tapmamasını sağlar.³³ İffet erdemi de diğer erdemlerde olduğu gibi iki erdemsizlik arasında bulunur. Bunlar, ifrat tarafı olan tamahkârlık ve tefrit tarafı olan gevşekliliktir. Tamahkârlık nefsin şehvetlere, aşırı arzulara olması gerekenden daha çok meyletmesidir. Gevşeklilik ise, bedenın ihtiyaçlarından olan ve dinin ruhsat verdiği bazı güzel zevklere karşı nefsin isteksiz olmasıdır.³⁴ Ahlaki açıdan her iki aşırılık da kınanmıştır. İffet, bu iki aşırılık arasında yer alır.

Adalet: Bu erdem ise hikmet, cesaret ve iffet erdemlerinin bir araya gelmesi, uzlaşması ve akıl kuvvetine boyun eğmesiyle meydana gelir. Söz konusu erdemlerin bir araya gelmesiyle ortaya çıkan adalet sayesinde kişide hakkını alma duygusu meydana gelir.³⁵ Adalet erdemi, zulüm ve inzilam erdemsizlikleri arasında yer alır. Adalet erdemının ifrat tarafı olan zulüm, insanların haklarına ve mallarına haksız yolla el koymaktır. Adalet erdemının tefriti olan inzilam ise zalimin yaptığı zulme boyun eğmek ve haksızlığına sessiz kalmaktır.³⁶ Adalet erdemi, iki erdemsizlik arasında bulunmaktadır.

4.2. Erdemleri Kazanma Düzeni

Devvânî'ye göre kişinin ahlakını güzelleştirme faaliyeti esasında sanatsal bir iştir. Sanatsal olan her şey bir düzen ve sistem istediğine göre bu iş ile meşgul olan insanların da izlemeleri gereken birtakım kurallar vardır. Bunlar da şu şekildedir:

Öncelikle kişi nefsindeki şehveti ıslah etmeli ve iffet erdemini kazanmalıdır. Bu süreçten sonra öfke gücünü eğiterek cesaret erdemini elde etmelidir. Daha sonrasında ise temyiz gücünü yetkinleştirmeli ve böylelikle hikmet erdemine ulaşmalıdır.³⁷

Devvânî, Allah katında desteklenenlerin dışında hiçbir insanın doğuştan gelen fitrî bir erdem üzere olamayacağını belirtir. Devvânî'ye göre erdemli olmak için bireylerin erdeme ulaştıracak davranışları sıkça ortaya koyması gerekir.³⁸ Gazali (ö. 505/1111) de güzel ahlakı edinme noktasında bu yöntemi sunmaktadır. Ona göre birey yerleşik bir huy haline gelebilmesi için iyi işleri ve davranışları gerçekleştirmede kendisini zorlamalıdır.³⁹ Günümüz eğitimcileri de benzer şekilde ahlaki faziletlerin davranış haline gelmesi için öncelikle alışkanlık haline gelmesinin gerekliliğinden söz etmektedirler. Nitekim davranışlar bu şekilde alışkanlık haline gelebilirler. Sözelimi bir kişinin birkaç defa birilerine yardımında bulunması o kişiyi hemen cömertlik mertebesine çıkarmaz. Cömertlik, ancak alışkanlık halini aldığıında ahlaki bir değer kazanmaya başlar. Güzel ahlak, alışkanlık yoluyla bu şekilde kazanılır.⁴⁰ Netice itibarıyla güzel ahlaka sahip olmak, güzel davranışları alışkanlık haline getirmekle mümkün olabilir.

4.3. Erdemleri Koruma Yöntemi

İnsan bir erdemi kazandıktan sonra onu korumaya çalışmalı ve o erdemle hayatını sürdürmeye gayret etmelidir. Devvânî kazanılan erdemleri korumak için kişinin iyi kimselerle etkileşim içinde olmasını ve erdemsizliklere bulaşmış kötü kimselerin arkadaşlığından da kaçınmasını tavsiye etmektedir. Ona göre bu çerçevede hareket etmek erdemleri korumanın etkili yollarından biridir.⁴¹

³³ Devvânî, *Ahlâk-ı Celâli*, 53.

³⁴ Devvânî, *Ahlâk-ı Celâli*, 78; Ayrıca Bkz. İbni Miskeveyh *Tehzibu'l-Ahlak*, 45.

³⁵ Devvânî, *Ahlâk-ı Celâli*, 53.

³⁶ Devvânî, *Ahlâk-ı Celâli*, 78; Ayrıca Bkz. İbni Miskeveyh, *Tehzibu'l-Ahlak*, 45.

³⁷ Devvânî, *Ahlâk-ı Celâli*, 100-102.

³⁸ Devvânî, *Ahlâk-ı Celâli*, 102.

³⁹ İmam Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Din III*, 137.

⁴⁰ Abdullah Özbek, "Ahlak Eğitiminin Önemi", *Diyanet Dergisi* XIX/3 (1983), 56-64.

⁴¹ Devvânî, *Ahlâk-ı Celâli*, 103.

Görüldüğü üzere Devvânî, erdemleri korumak adına kişinin sosyal çevresini düzenlemesi gerektiğine işaret etmektedir.

Devvânî, şehvî istek ve arzuları kontrol altına almadan, eziyet ve sıkıntılara katlanmadan erdemler basamaklarının üzerinde ilerlemenin kolay olmayacağını belirtmektedir.⁴² Bunun yanında erdemleri elde eden bireylerin onu korumak için nice sıkıntılara tahammül ettiğine de vurgu yapmaktadır. Ona göre birey erdemleri muhafaza etme noktasında sıkıntılara sabır göstermez ve peş peşe gelen zorluklara katlanmazsa onun dünyevî ve uhrevî zarara düşmesi ve hüsrana uğraması kaçınılmazdır. Ayrıca bu konuda yetkinleşmek isteyen birey züht sahibi olmalıdır. Züht, insanın ihtiyaç duyduğu miktarda dünyevî araç ve hazlarla yetinmesi ve lüks yaşamaya iltifat etmemesidir. Devvânî'ye göre züht olmazsa ahiret yolcusu hiçbir saadete kavuşamaz ve erdem talebesi züht elbisesini giymeden herhangi bir makam elde edemez.⁴³

Erdemleri korumanın etkili yollarından bir diğeri de kişinin erdemli bir dost seçmesi ve seçtiği dostun kendi kusurlarını söylemesini ve böylece kusurlarından uzaklaşmasına katkı sunmasını istemesidir. Devvânî, gerçek dostluğun göstergesinin arkadaşların kusurlarını birbirlerine söylemeleri ve bu konuda birbirlerini uyarmaları olduğunu söylemektedir.⁴⁴

5. Ahlâk-ı Celâlî'de Ahlak Eğitimi

İnsan hayatının her aşaması bir şekilde eğitim ile ilişki içindedir. Buna genel eğitim denilmektedir. Genel eğitim, bilinçli ya da bilinçsiz olarak aileden, okuldan, sosyal çevreden gelmekte ve kişide davranış değişikliğine neden olabilecek her türlü etkiye kapsamına almaktadır.⁴⁵

Ahlak, genel itibarıyla iyi olduğu düşünülen davranış kuralları bütünü şeklinde tanımlanabilir.⁴⁶ İyi ve kötü sorununda eğitim ile ahlak bir araya gelir. Hangi davranışın iyi, hangi davranışın kötü olduğu eğitim vasıtasıyla öğrenilir. İnsan eğitim aracılığı ile iyilik üzere davranıyorsa ahlaklı, kötülük üzere davranıyorsa ahlaksız şeklinde nitelendirilir. Hangi davranışın iyi ve kötü olduğunun hakikatini ise ahlak ilmi ortaya koyar.⁴⁷ Ahlakı konu edinen eserler bu noktada insana olumlu davranışlar hususunda yol göstererek insanın iyilik üzere davranmasına katkıda bulunmaktadır.

İnsanlara güzel davranışlar konusunda yol gösterme ve onların ahlakını güzelleştirme faaliyeti peygamberlerin temel görevleri arasındadır. Bu da ancak eğitimle sağlanabilmektedir. İnsanlar eğitim aracılığıyla güzel ahlaka sahip olabilir; kötülük ve yanlışlardan kurtarılabilirler.⁴⁸ Devvânî'nin anlayışına göre de kötü ahlaka sahip kişiler eğitim ile düzeltilebilir, faydalı hale getirilebilirler. Kötü olarak nitelendirilen insanlardaki davranışları kökünden kaldırıp atmak mümkün değilse de ıslah etmek ya da azaltmak mümkündür.⁴⁹ Farabi (ö. 339/950), İbni Sina (ö. 428/1037), İbni Miskeveyh (ö. 421/1030), Gazali (ö. 505/1111), Birgivi (ö. 981/1573) gibi İslam âlimlerinin önemli bir çoğunluğu da ahlakın eğitim vasıtasıyla değişebileceği görüşünü savunurlar. Batı'da Aristoteles, Kant, Locke, Salzman ve Rousseau'yu da ahlakın eğitilebileceği görüşünü savunanlar arasında saymak mümkündür. Nitekim bu kişiler çocuğun ruhunu bir muma benzetmekte ve eğitecek kişinin ona her türlü şekli

⁴² Devvânî, *Ahlâk-ı Celâlî*, 104.

⁴³ Devvânî, *Ahlâk-ı Celâlî*, 106- 107.

⁴⁴ Devvânî, *Ahlâk-ı Celâlî*, 109.

⁴⁵ Beyza Bilgin, "Din Eğitiminin Genel Eğitimdeki Yeri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XXIV (1981), 471.

⁴⁶ Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999), 17.

⁴⁷ Bayraktar Bayraklı, *İslam'da Eğitim* (İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2012), 39.

⁴⁸ Halis Ayhan, *Din Eğitimi ve Öğretimi* (Ankara: DİB Yayınları, 1985), 46.

⁴⁹ Devvânî, *Ahlâk-ı Celâlî*, 44.

verebileceğini savunmaktadır.⁵⁰ Buna göre insan ahlakının eğitim aracılığı ile daha iyi bir düzeye getirilebileceği söylenebilir.

Devvânî'nin eserinde sunduğu eğitim sistemine bakarak ahlak eğitiminin ailede ve okulda olmak üzere iki kurumda ele alınabileceği söylenebilir. Bu çerçevede *Ahlâk-ı Celâli*'deki ahlak eğitimi, ailede ve okulda ahlak eğitimi şeklinde iki başlığa ayrılarak incelenecektir.

5.1. Ailede Ahlak Eğitimi

İslam dini, aile içerisindeki ahlak eğitime son derece önem verir. İslam'da çocuğun ahlak eğitiminde birinci derece sorumlu olan kişiler anne ve babadır. Hatta çocuğun din ve ahlak eğitiminin anne babanın önde gelen dini vazifeleri arasında sayıldığı söylenebilir. Kur'an-ı Kerim'de bu duruma işaret eden pek çok ayet bulunmaktadır: “Kendinizi ve çoluk çocuğunuzu cehennem ateşinden koruyun”⁵¹ ayeti, bunlardan biridir. Bireyi cehennem ateşinden korumak ise onu eğitmek, kötü çevrelerden korumak ve ona güzel ahlakı öğretmekle ancak mümkün olabilir.

Devvânî, İslam'daki bu anlayışa paralel olarak anne babalara çocuk eğitimine ilişkin dikkat edilecek hususları sıralayarak ve eğitim boyunca takip edilmesi gereken ilke ve yöntemleri tek tek vurgulayarak⁵² öncelikle onları bilinçlendirmeye çalışmıştır. Çünkü çocuklar yaşları ilerledikçe çevrelerindeki değerleri ve ailelerinin standartlarını daha fazla benimserler.⁵³ Ayrıca aile ortamı, bireyin kişilik gelişimi için başlıca eğitim alanıdır.⁵⁴ Bu nedenle aile içi eğitim son derece önemlidir. Devvânî'nin aile içindeki ahlak eğitimi anlayışı şu şekildedir:

Devvânî, çocuk doğduktan hemen sonra yapılacak ilk işin ideal bir bakıcının seçilmesi olduğunu belirtmektedir. Ona göre bakıcının kişilik yapısı çocuğun karakterine etki edebilecek bir özelliğe sahiptir. Bu nedenle çocuğun bakımıyla ilgilenecek bakıcının düzgün bir karaktere sahip olması önemlidir.⁵⁵ Günümüz eğitim anlayışına göre de çocukla ilgilenecek bakıcının kişilik yapısı çocuğun davranışlarına sirayet edebilmektedir. Uzmanlar, çocuğun bakıcısını rol model aldığı ve onun örf ve âdeti başta olmak üzere konuşmasındaki dil bilgisi hatalarını dahi kolayca öğrenebildiğini belirtmektedir.⁵⁶

Devvânî, çocuk doğduktan hemen sonra yapılması gereken ikinci iş olarak isim koyma hususuna değinir. Devvânî'ye göre çocuğa zamanında isim koymak gerekir. Bununla birlikte iyice düşünüp çocuğa uygun ve güzel bir isim verilmelidir. Uygun olmayan bir isim konulmuşsa çocuğun tüm hayatı acı ve keder içinde geçebilir. Diğer taraftan isim koymaya riayet, çocuğun babası üzerindeki haklarındandır.⁵⁷ Verilen ismin kişilik ve davranış üzerindeki psikolojik etkisi göz ardı edilmemelidir. Peygamber efendimiz de çocuk dünyaya geldiğinde ona güzel bir isim verilmesini tavsiye etmiş, kendisine güzel isim konulmamış olan pek çok kişinin ismini değiştirmiştir.⁵⁸ Bu bakımdan çocuğa verilecek ismin anlamlı ve güzel bir isim olmasına özen göstermeli, çocuğa verilecek ismin onun karakter yapısı üzerinde etki edebileceği durumu dikkate alınmalıdır.

Devvânî, çocukların ruh ve nefislerinin kolayca şekillenebildiğini belirtmektedir. Bu anlamda çocuk süten kesildikten hemen sonra eğitimiyle meşgul olmalıdır ki kötü ahlak edinmesin. Çünkü

⁵⁰ Mehmet Zeki Aydın, *Ailede Ahlak Eğitimi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2015), 20-21.

⁵¹ Tahrim, 66/6.

⁵² Devvânî, *Ahlâk-ı Celâli*, 158-164.

⁵³ Carolyn P. Edwards, “Societal Complexity and Moral Development: A Kenyan Study”, *Ethos*, 3/4 (1975), 506.

⁵⁴ W. O. Lester Smith, *Education* (Great Britain: Penguin Books, 1966), 73.

⁵⁵ Devvânî, *Ahlâk-ı Celâli*, 158.

⁵⁶ Haluk Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1992), 157; Haluk Yavuzer, *Ana-Baba ve Çocuk* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2005), 179.

⁵⁷ Devvânî, *Ahlâk-ı Celâli*, 158-159.

⁵⁸ Beyza Bilgin, *İslam ve Çocuk* (Ankara: DİB Yayınları, 1997), 45.

erdemsizliklere, kötülöklere, günahlara eğilim nefislerde yerleşiktir.⁵⁹ Yapılan psikolojik çalışmalarda da bireyin kişilik yapısının ve değer tutumunun özellikle 2-6 yaş arasında şekillendiğı ortaya konulmuştur.⁶⁰ Bu bağlamda topluma ve toplumun değerlerine uyum sağlamaları için çocukları olabildiğince erken eğitmek gerekir.⁶¹ Devvânî'nin eğitime erken yaşta başlanması gerektiğı görüşü, “ağaç yaşken eğilir” atasözünü hatırlatmaktadır.

Temyiz kuvvetinin, yani iyiyi kötüden ayırt edebilme kabiliyetinin ilk göstergesi hayâdır. Devvânî'ye göre bu duygu çocukta görüldüğünde onun eğitimiyle daha çok ilgilenmelidir.⁶² J.J. Rousseau da Devvânî'nin bu görüşüne paralel şekilde utanma duygusunun ortaya çıkmasıyla birlikte çocuğun eğitimine daha çok önem gösterilmesi gerektiğı görüşündedir.⁶³

Devvânî, çocuklar henüz küçükken ibadet eğitimlerine başlanması gerektiğini aktarmaktadır. Ona göre çocuklar henüz küçük yaşlarda iken onlara din bilgisi ve Hz. Peygamberin sünneti öğretilmelidir. Bununla birlikte öğretilen bilgilerin hayata aktarılması noktasında çocukların teşvik edilmesi de sağlanmalıdır.⁶⁴ Devvânî, çocuklara yönelik ibadet eğitime başlama yaşını temyiz (ayırt etme) kuvvetine dayandırır.⁶⁵ Bu yaş ise, altı-yedi yaşlara denk gelmektedir. Günümüzde bazı psikologlar da yedinci yaş ayırt etme yaşı olarak kabul etmektedir. Yedinci yaşla başlayan ve “son çocukluk devresi” olarak adlandırılan bu yaş dönemi “öğrenme dönemi” olarak da nitelendirilmektedir. Zira bu safhada çocuk ruh ve zihin açısından bilgileri öğrenmeye; duyguları, düşünceleri ve davranışlarıyla sosyal yaşama uyum sağlamaya daha uygun bir yapıdadır.⁶⁶ Bu nedenle bu yaş, ibadet eğitimi için en uygun zaman dilimi olarak görülebilir. *Ahlâk-ı Celâli* başta olmak üzere klasik ahlak eserlerinde ibadet eğitimi yaşı yedinci yaş şeklinde belirlenmiştir. Günümüzde de *Ahlâk-ı Celâli* ve diğer ahlak eserlerinde aktarıldığı şekilde eğitim yaşı yedinci yaş ile başlatılmaktadır.

Devvânî çocuk eğitiminde paylaşma ve yardımlaşma konusu üzerinde de durmaktadır. Ona göre çocukların bu konuda alışkanlık edinmelerini sağlamaya çalışmak gerekir. Paylaşma ve yardımlaşma alışkanlığının edinimi için öncelikle çocuğı cömertliğe teşvik etmelidir. Cömertlik davranışını kazandırmak, dünya malını çocuğun gözünde küçültmekle başlar. Dünya malına sevgi beslemek bir afet olup bu afet, yılanların zehrinden daha da tehlikelidir. Zira kişinin başına gelen bütün kötölüklerin kaynağı, dünya malına karşı sevgi duymaktır.⁶⁷ Devvânî, dünya malının çocuğa sevdirmemesi gerektiğine dikkat çekerek paylaşma ve yardımlaşma bilincinin kazanılacağını belirtir.

Devvânî, aile içinde çocuklara doğruluk eğitiminin verilmesi gerektiğini de nasihat etmektedir. Ona göre çocuğa yalan konuşmayı kesinlikle yasaklamalı ve sürekli yemin etmenin kötü bir davranış olduğı anlatılmalıdır.⁶⁸

Devvânî, çocuk eğitimi sürecinde anne babaları zaman zaman mükâfat ve ceza yöntemini kullanmaya teşvik etmektedir. Ona göre çocuk güzel davranışlar ortaya koyduğı zaman ödüllendirilmeli, kötü davranışlar sergilemeye çalıştığında ise cezalandırılmalıdır.⁶⁹ Devvânî,

⁵⁹ Devvânî, *Ahlâk-ı Celâli*, 159.

⁶⁰ Mustafa Köylü, “Ailede Din Eğitimi”, *Din Eğitimi*, ed. Mustafa Köylü, Nurullah Altaş, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 319.

⁶¹ Mahmut Dündar, “İslam’a Göre Çocuğun Eğitilecek Yönleri”, *Anemon: Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* VI/6 (2018): 812.

⁶² Devvânî, *Ahlâk-ı Celâli*, 159.

⁶³ J.J. Rousseau, *Emile “Bir Çocuk Büyüyor”*, çev. Ülkü Akagündüz (İstanbul: Selis Kitaplar, 2016), 206.

⁶⁴ Devvânî, *Ahlâk-ı Celâli*, 160.

⁶⁵ Devvânî, *Ahlâk-ı Celâli*, 160.

⁶⁶ Mehmet Emin Ay, *Çocuklarımıza Allah’ı Nasıl Anlatalım* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2005), 39-40.

⁶⁷ Devvânî, *Ahlâk-ı Celâli*, 162.

⁶⁸ Devvânî, *Ahlâk-ı Celâli*, 161.

⁶⁹ Devvânî, *Ahlâk-ı Celâli*, 159.

ebeveynlere cezayı uygularken dengeyi esas almalarını tavsiye etmekte ve bu noktada birtakım uyarılarda bulunmaktadır. Sözelimi çocuk yaptığı bir hata sebebiyle cezalandırılırken topluluk önünde açıkça kınanmamalıdır. Eğer çocuk sürekli topluluk önünde açıkça kınanırsa yaptığı davranışı alışkanlık haline getirebilir.⁷⁰ Günümüz psikologlarına göre de cezayı uygularken ölçüyü kaçırmamaya özen göstermeli, bu noktada dengeli davranmalıdır. Ayrıca çocuğun kişiliğini değil, yaptığı yanlış davranışı eleştirmelidir.⁷¹ Zira çocuk yanlış yaptığında kişiliğini eleştirmek özgüven eksikliğine yol açabilmektedir. Sürekli eleştirilen çocuk kendisini beceriksiz, yetersiz ve aptal hissedebilir.⁷² Bu amaçla çocuğun özgüvenini zedeleyecek tarzda kişiliğini kınama, haksız yere eleştirme gibi davranışlardan kaçınmalı ve uygulanacak cezada dengeyi gözetmelidir.

Devvânî, çocuk eğitimi sürecinde devamlı iyi insanların övülmesi ve kötü insanların da kınanması suretiyle çocukların kötülüklerden kaçınıp hayırlı işlere yöneleceğini belirtir.⁷³ O, böylece telkin yöntemini kullanarak çocuğu terbiye etme yoluna gitmektedir. Bir görüşe göre dinî, sosyal ve siyasî inançlarımızın büyük bir kısmı telkin sonucu ortaya çıkmıştır.⁷⁴ Bu bağlamda telkin yönteminin etkili bir eğitim aracı olduğu söylenebilir. Gerek okulda gerek ailede çocuklara güzel iş ve davranışları telkin etmek, onlarda o işi ve davranışı taklit ve tekrar etme arzusu uyandırabilir.

Devvânî'nin eğitim sistemini şekillendiren etkenlerden biri de onun "bireysel farklılıklar" ilkesine özen göstermesidir. Devvânî, çocuk eğitiminde bireysel farklılıkları göz önünde bulundurur ve bu noktada önemli konulara dikkat çeker. Ona göre öncelikle her çocuğun hangi kabiliyete sahip olduğunu iyice tanımak ve bu çerçevede yönlendirmek gerekir. Örneğin çocuğun ilmî bir kabiliyeti var ise onu ilimle meşgul etmeli; sanata eğilimli ise sanatla meşgul etmelidir. Çocuk muhakkak tabiatına bakılarak hangi ilim, sanat ya da mesleğe kabiliyeti varsa ona göre yönlendirilmelidir. Nitekim her insanın her sanata, her işe veya her mesleğe yeteneği bulunmamaktadır. Aksine herkesin kendine has bir sanatsal ve meslekî yeteneği vardır.⁷⁵ Bu bakımdan kabiliyeti bir mesleğe uymuyorsa çocuk o mesleği yapmaya kesinlikle zorlanmamalıdır. Çocuğu kabiliyetine uygun bir alana yönlendirmek en doğru yoldur.

Devvânî, anne babalara çocuklarına yetenekleri doğrultusunda bir sanat veya meslek kazandırmalarını tavsiye etmektedir. Ona göre çocukların kendi kazandıkları paralarla geçimlerini sağlamaları en güzel yoldur. Çocuk, anne ve babasından kalacak mirasa bel bağlamamalıdır. Çünkü bu mirasa güvenen zengin çocuklarının önemli bir kısmı bir meslek öğrenmekten uzak durur ve zamanla anne babadan miras kalan mal ve mülklerini de kaybeder, böylece muhtaç hale gelirler.⁷⁶ Bu bakımdan ebeveynlerin çocuklarına bir sanat veya meslek öğretmeleri çocuklar için daha hayırlıdır. İnsanın kimseye muhtaç olmadan kendi kazandığı ile geçinmesi daima övülen bir davranış olmuştur.

5.2. Okulda Ahlak Eğitimi

Devvânî, çocukların okuldaki ahlak eğitimi sürecinde öğretmenini sorumlu görmektedir. Bu nedenle *Ahlâk-ı Celâlî* adlı eserinde öğretmenin sahip olması gereken özelliklere değinmiş ve öğretmenin her anlamda öğrencilere rol model olması gerektiğini öğütlemiştir.

İslam eğitim tarihi incelendiğinde öğrencilerin öğretmenini seçme imkânına sahip oldukları görülmektedir. Bu bakımdan öğretmen olmak ve öğretmenliği sürdürebilmek öğrenci tercihinin bağlı olduğundan ötürü meslekte nitelikli, başarılı, bilgili ve olgun bir kişiliğe sahip olmak gerekli unsurlar

⁷⁰ Devvânî, *Ahlâk-ı Celâlî*, 159-160.

⁷¹ Atalay Yörükoğlu, *Çocuk Ruh Sağlığı* (İstanbul: Özgür Yayınları, 1994), 213.

⁷² Nevzat Tarhan, *Aile Okulu ve Evlilik* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2017), 33.

⁷³ Devvânî, *Ahlâk-ı Celâlî*, 159.

⁷⁴ Hayati Hökekleli, "Dini Telkin ve Tebliğde Psikolojik Esaslar", *Diyanet Dergisi* XIX/1 (1983), 28-29.

⁷⁵ Devvânî, *Ahlâk-ı Celâlî*, 162-163.

⁷⁶ Devvânî, *Ahlâk-ı Celâlî*, 163.

olarak kabul edilmekteydi.⁷⁷ Bu amaçla Devvânî, öğretmende bulunması gereken birtakım özellikleri sıralayarak hem öğretmen olacak bireylere hem de öğretmen seçiminde bulunacak öğrencilere yol göstermiştir. Ona göre öğretmen öncelikle dindar, ahlaklı, ağırbaşlı akıllı, yardımsever ve temizliğine dikkat eden bir kişi olmalıdır. Bunun yanında öğretmen, devlet adamları başta olmak üzere toplumun her kesiminden insanlarla sohbet etme, diyalog kurma yollarını ve adabını da bilmelidir. Öğretmen bu sıralanan özelliklere sahip bir kişi olursa öğrencileri onu gözlemleyerek ahlakını daha da güzelleştirebilecektir.⁷⁸ Görüldüğü üzere Devvânî 15. asırda etkili bir ahlak eğitimi için öğretmenlerin sahip olması gereken nitelikleri tek tek sıralamıştır. Ahlak gelişimi konusunda önemli çalışmalar ortaya koyan Kohlberg de öğrencilerin ahlak eğitimi hususunda öğretmenlerin etkili bir role sahip olduğunu belirtmiş ve öğretmenlere birtakım tavsiyelerde bulunmuştur.⁷⁹

Günümüz eğitim anlayışına bakıldığında öğrencinin benimseyeceği tutum ve değer yargılarında öğretmen rolünün büyük olduğu görülmektedir. Öğretmen, öğrencisinin kişiliğinin oluşumunda ve gelişiminde biçimlendirici bir özelliğe sahiptir. Nitekim öğrenci okula başladığında model alma konusunda anne babası yerine öğretmenini örnek alır ve kendini onunla özdeşleştirmeye çalışır. Diğer taraftan öğrenci öğretmeninden sadece bilgi değil ahlak ve edebi de öğrenir. Öğrencinin kişiliğini ve yaşamını doğrudan etkileyen bir role sahip olması nedeniyle öğretmenin kişiliği son derece önemlidir.⁸⁰ Hatta bazı çalışmalarda öğretmenin kişiliğinin öğretme yönteminden daha önemli olduğu ve öğrenci ile kurulacak etkileşimin başarı üzerinde daha çok etki sağladığı belirtilmektedir.⁸¹ Bu bakımdan öğretmen sağlam bir kişilik ve karaktere sahip olmalı, öğrencilerinin pek çok açıdan onu model aldığı bilinciyle hareket etmelidir.

Devvânî, rol model konusunda öğretmenin etkisi üzerinde özellikle durmaktadır. Ona göre öğretmeni gözlemleyerek öğrenimini geliştiren çocuk pek çok açıdan ondan etkilenir. Bu nedenle öğretmen tercihiinde bulunurken güzel ahlaka sahip birinin seçilmesi önemlidir.⁸² Çünkü ahlakî ilkeler model alma yoluyla elde edilmektedir.⁸³ Özellikle çocuklar, ahlakî anlamda söylenenlerden çok yapılanları örnek alırlar. Bu sebeple onlara yapılması istenilen iyi ve güzel davranışları söylemekten ziyade söz konusu davranışları sergileyerek görmelerini sağlamak daha etkili olacaktır.⁸⁴ Doğru model olabilmesi ve çocuk üzerindeki etkisi bakımından öğretmenin kişiliğine önem veren Devvânî, çocuk ile öğretmen arasında kurulan münasebetin karaktere yansımaları noktasında önemli bir hususa değinmektedir.

Sonuç

İslam tarihinin ilk dönemlerinden günümüze kadar İslam âlimleri ve filozoflar tarafından ahlak eğitimi konusuna ilişkin çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Erdemli ve ideal davranışlara sahip bireyler yetiştirme amacını taşıyan bu eserler, ahlak eğitimi sürecinde nasıl hareket edileceğine dair ilke ve yöntemleri de bünyesinde taşımaktadır. Üzerinde araştırma yapılan İranlı âlim Celâleddin Devvânî de *Ahlâk-ı Celâlî*'yi aynı amaç ile kaleme almış ve söz konusu eserinde ahlak eğitimi konusunda kendine özgü ilke ve yöntemleri dile getirmiştir.

⁷⁷ Muhammed Şevki Aydın, *Eğitim Ahlakı* (Ankara: DİB Yayınları, 2018), 37.

⁷⁸ Devvânî, *Ahlâk-ı Celâlî*, 161.

⁷⁹ Lawrence Kohlberg, Richard H. Hersch, "Moral Development: A Review of the Theory", *Theory into Practice*, 16/2 (1977), 57.

⁸⁰ Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, 166; Ayrıca Bkz. M. Yaşar Kandemir, *Öğretmenlerimizle Başbaşa*, (Ankara: TDV Yayınları, 2018), 43.

⁸¹ E. B. Castle, *A Parents' Guide to Education* (Great Britain: Penguin Books, 1968), 39.

⁸² Devvânî, *Ahlâk-ı Celâlî*, 161.

⁸³ Selçuk, *Eğitim Psikolojisi*, 115.

⁸⁴ Ahmet Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2014), 176.

Bireyin güzel ahlakla nitelendirilmesi için sahip olması gereken dört erdem vardır. Bunlar; hikmet, cesaret, iffet ve adalettir. Bu erdemler elde edildikten sonra muhafaza edilmeye çalışılmalıdır. Erdemleri muhafaza etmenin pek çok yöntemi olsa da en etkili yöntem, kişinin erdemli davranışlara sahip iyi kimselerle arkadaşlık kurması, erdemsizliklere bulaşmış kötü kimselerin arkadaşlığından da uzaklaşmasıdır.

Ahlâk-ı Celâlî'de ahlak eğitimi, çocuğun ahlaki kişiliğinin şekillenmesi için erken yaşlardan itibaren başlayan sistemli bir eğitim sürecini kapsar. Bu bağlamda doğumdan hemen sonra uygun bir dadı bulunması ve çocuğa uygun bir isim verilmesi tavsiye edilir. Çocuk süttan kesilince hemen eğitimine başlamalı, özellikle çocuklar henüz küçük yaşlarda iken onlara din bilgisi öğretilmelidir. Eğitim süresince mükâfat ve ceza arasında denge sağlanmalı ve bireyin eğitimi aşamalı bir biçimde, yani tedricilik ilkesine riayet edilerek sürdürülmelidir. Ayrıca çocuğun kabiliyetine göre yönlendirilmesi, çocuğa öğretmenlik yapacak şahsiyetin seçiminde dikkat edilmesi ve her daim çocuğa rol model olunması Devvânî'nin eğitim sistemindeki temel ilkelerdendir. Ahlak eğitiminin içeriği ise ibadet, doğruluk, irade terbiyesi, paylaşma ve yardımlaşma gibi değerlerle birlikte meslek ve sanat eğitimi ile desteklenmelidir. Bu ilkeler, bireyin erdemli bir insan olarak yetişmesini amaçlamaktadır.

Devvânî, ahlak ve eğitim konusunda yaşadığı dönemin uygulamalarıyla birlikte günümüz anlayışına uyan görüşlere de sahiptir. Bu bağlamda Devvânî'nin ortaya koymuş olduğu görüşlerinin ahlak eğitimi açısından günümüze ışık tuttuğu ve modern dönem ahlak eğitimine de önemli katkı sağlayacak nitelikte olduğu söylenebilir.

Devvânî'nin ahlak ve eğitime ilişkin görüşlerini değerlendirerek elde edilen sonuçlar ışığında şu önerilere yer verilebilir:

Ebeveynler aile içi ahlak eğitimine önem vermeli ve bu konuda eğitsel faaliyetler gerçekleştirmelidir. Bu amaçla aile içinde tüm bireylerin ortak bir saatte katılacağı "ahlak eserleri okuma programı" düzenlenebilir. Bununla birlikte çocuklara seviyelerine uygun ahlaki değerleri telkin eden kitaplar okutulabilir.

Örgün eğitim kurumları, İslam düşüncesinde kaleme alınan ahlak eserlerinde tavsiye edildiği üzere temel değerler üzerinde durmalı ve bu değerleri benimsetme çalışmaları yapmalıdır.

Ahlak eserlerinde sıklıkla örnek olma metodunun önemine vurgu yapılmakta, ebeveynlerin ve öğretmenlerin rol model olması gerektiğine ilişkin tavsiyelere yer verilmektedir. Bu bakımdan öğretmenlerin ve anne babaların çocuklarda görmek istedikleri ahlaki davranışları ve benimsetmeye çalıştıkları değerleri öncelikle kendileri sergilemeye çalışmaları önem arz etmektedir.

Aile içi ahlak eğitimine mümkün olan en erken dönemden itibaren başlamak faydalı olacaktır.

Son olarak günümüz ahlak eğitimine katkı sunmak ve var olan ahlaki problemlerin çözümü için İslam kültür tarihinde yazılan ve daha önce çalışılmayan ahlak eserleri üzerinde çalışmalar gerçekleştirilmelidir. Zira bu eserlerde eğitimsel açıdan son derece önemli ve günümüze ışık tutacak fikirler yer almaktadır.

Değerlendirme: Bu makalenin ön inceleme iki iç hakem içerik inceleme ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak inihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: ilahiyatdergi@sinop.edu.tr | <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sinopid/policy>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler.

Review: Single anonymized- Two Internal and Double anonymized- Two External Double-blind Peer review. It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning.

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: ilahiyatdergi@sinop.edu.tr | <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sinopid/policy>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright: Authors publishing with the journal retain the copyright.

Kaynakça

- Akman, Mustafa. *Celeleddin ed-Devvani Ahlaki, Siyasi, Felsefi, Tasavvufi ve Kelami Görüşleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.
- Al-Makkî, Zaher. *"Halku'l-Efâl" Meselesi Ve Celâlüddîn Ed-Devvânî'nin "Halku'l-A'mâl" Risâlesi'nin Tahkiki Ve Değerlendirilmesi*. Karabük: Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Anay, Harun. *Celeleddin Devvani Hayatı, Eserleri, Ahlak ve Siyaset Düşüncesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1994.
- Ay, Mehmet Emin. *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2005.
- Aydın, Muhammed Şevki. *Eğitim Ahlakı*. Ankara: DİB Yayınları, 2018.
- Aydın, Mehmet Zeki. *Ailede Ahlak Eğitimi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2015.
- Ayhan, Halis. *Din Eğitimi ve Öğretimi*. Ankara: DİB Yayınları, 1985.
- Bayraklı, Bayraktar. *İslam'da Eğitim*. İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2012.
- Bilgin, Beyza. "Din Eğitiminin Genel Eğitimdeki Yeri". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XXIV* (1981), 469-483.
- Bilgin, Beyza. *İslam ve Çocuk*. Ankara: DİB Yayınları, 1997.
- Castle, E. B. *A Parents' Guide to Education*. Great Britain: Penguin Books, 1968.
- Cevizci, Ahmet. *Paradigma Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999.
- Devvânî, Celâleddîn. *Ahlâk-ı Celâlî*. çev. Ejder Okumuş. Ankara: Fecr Yayınları, 2019.
- Durkheim, Emile. *Ahlak Eğitimi*. çev. Oğuz Adanır. İstanbul: Say Yayınları, 2010.
- Dündar, Mahmut. "İslam'a Göre Çocuğun Eğitilecek Yönleri". *Anemon: Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi VI/6* (2018), 809-818.
- Edwards, Carolyn. "Societal Complexity and Moral Development: A Kenyan Study". *Ethos*, 3/4 (1975): 505-527.
- Hökelekli, Hayati. "Dini Telkin ve Tebliğde Psikolojik Esaslar". *Diyanet Dergisi XIX/1* (1983), 27-39.
- İbni Miskeveyh. *Tehzîbu'l-Ahlak*. çev. Abdulkadir Şener, İsmet Kayaoğlu, Cihat Tunç. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2013.
- İmam Gazâlî. *İhyâu Ulûmi'd-Din III*. çev. Ahmed Serdaroğlu. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1974.
- Kandemir, M. Yaşar. *Öğretmenlerimizle Başbaşa*. Ankara: TDV Yayınları, 2018.
- Kaymakcan, Recep ve Hasan Meydan. *Ahlak, Değerler ve Eğitimi*. İstanbul: Dem Yayınları, 2016.
- Kınalızade Ali Çelebi. *Ahlâk-ı Alâî*. sad. Murat Demirkol. Ankara: Fecr Yayınları, 2016.
- Koç, Ahmet. *Din Eğitiminde Etkili İletişim*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2014.
- Kohlberg, Lawrence and Richard H. Hersch. "Moral Development: A Review of the Theory". *Theory into Practice*. 16/2 (1977): 53-59.
- Köroğlu, Serdar Aytekin. "Literatür Taraması Üzerine Notlar ve Bir Tarama Tekniği". *GİDB Dergi*. 1 (2015): 61-69.
- Köylü, Mustafa. "Ailede Din Eğitimi". *Din Eğitimi*. ed. Mustafa Köylü, Nurullah Altaş. 309-348. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.
- Meriç, Ayşe. "Ahlak Gelişimi". *Çocuk Gelişimi I-II*. ed. Ayşe Meriç ve Erdal Meriç. 237-264. Ankara: Eğiten Kitap Yayıncılık, 2022.
- Özbek, Abdullah. "Ahlak Eğitiminin Önemi". *Diyanet Dergisi XIX/3* (1983), 56-54.
- Rousseau, J.J. *Emile "Bir Çocuk Büyüyor"*. yayına haz. Ülkü Akagündüz. İstanbul: Selis Kitaplar, 2016.
- Selçuk, Ziya. *Eğitim Psikolojisi*. Ankara: Nobel Yayınları, 2012.
- Siddiqi, Bakhtyar Husain. "Celâleddin Devvânî". çev. Emrullah Yüksel. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 6* (1986), 175-180.
- Smith, W. O. Lester. *Education*. Great Britain: Penguin Books, 1966.
- Tarhan, Nevzat. *Aile Okulu ve Evlilik*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2017.
- Terzioğlu, Hülya. "Celâleddin ed-Devvânî'nin İsbât-ı Vâcib Anlayışı ve Osmanlı Düşünce Dünyasına Etkileri". *İslam ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi 7/1* (2018), 330-343.
- Turan, İbrahim. "Gençlik Döneminde Görülen Ahlaki Sorunlar Karşısında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin Yeri". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 40 (2013): 271-293.
- Yavuzer, Haluk. *Ana-Baba ve Çocuk*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2005.
- Yavuzer, Haluk. *Çocuk Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1992.
- Yörüköğlu, Atalay. *Çocuk Ruh Sağlığı*. İstanbul: Özgür Yayınları, 1994.